

III. ČESKOSLOVENSKO A POKUSY O PŘEVRA VE STŘEDNÍ EVROPĚ V ROCE 1921

Mezinárodní postavení Československa bylo velice složité, poněvadž mělo strategickou polohu ve střední Evropě v podstatě mezi poraženým Německem a sovětským Ruskem. Německem zmítaly sociální nepokoje s hrozbou vypuknutí revoluce a touha po revanši za následky porážky ve válce, která živila vzedmutý nacionalismus. Výsledkem byl vznik na jedné straně radikálně levicového komunistického hnutí a na druhé straně radikálně pravicového fašistického hnutí, které měly také silící vliv na zahraniční politiku Berlína.

Západní velmoci proto pečlivě sledovaly vývoj v Německu a rychle se vyhranily jejich dva základní přístupy k jeho budoucnosti. Američané a Britové se snažili zmírnit nelítostné dopady válečné porážky do jeho hospodářského a finančního vývoje a opět zapojit Berlín do „koncertu“ velmocí jako rovnoprávného partnera. Naproti tomu Francouzi si chtěli udržet a případně rozšířit pro sebe výhodné územní a mocenské výsledky války, zejména v Porýní, a prosazovali tvrdý postup proti Německu, především zaplacení válečných náhrad „reparací“ bez ohledu na ekonomické a finanční možnosti Berlína. V žádném případě nehodlali připustit obnovení velmocenského postavení Německa v mezinárodních vztazích. Tím se dostávali do sporů s Američany, kteří stahovali svoji pozornost od Evropy a pouze měli zájem na její stabilizaci, při níž mělo hrát významnou roli oživené Německo. Ještě

více se střetávali s Brity, kteří nehodlali připustit, aby se Francie stala nejsilnější mocností kontinentální Evropy, a proti jejím ambicím podporovali vzkříšení Německa. Současně ve shodě s Američany také prosazovali stabilizaci poměrů v Evropě a snažili se zabránit pronikání komunistického nebezpečí z Východu do střední a západní Evropy i dalších částí světa, zejména do prostoru britského impéria.

První světovou válkou, revolucí a občanskou válkou rozvrácené sovětské Rusko se pokoušelo vnitřně upevnit komunistický režim, vymanit se z mezinárodní izolace a následně podle imperiálních tradic carského Ruska obnovit územní expanzi a šířit komunistický systém v Evropě i ostatních oblastech světa.

Československo v této složité situaci mělo šest zásadních „konstant“ vlastní zahraniční politiky: 1) Především zachování poválečného uspořádání Evropy, nastoleného mírovými smlouvami, stabilizovat poměry ve střední Evropě a podle svých možností přispívat k mírovému vývoji Evropy. 2) Orientace na vítězné západní mocnosti původní Dohody, jako byla Británie a zejména Francie, a na sílící Spojené státy. 3) Politická a vojenská spolupráce se státy Malé dohody, Královstvím Srbů-Chorvatů-Slovinců (později Jugoslávie) a Rumunskem. 4) Pokud možno vyvážené a korektní vztahy se sousedními státy Německem, Rakouskem, Polskem a Maďarskem. 5) Snaha zabránit spojení „anšlusu“ Rakouska s Německem. 6) Zamezit návratu „restaurací“ Habsburků a obnovení habsburské říše ve střední Evropě.¹⁶³

Zmíněné „konstanty“ však ohrožovala řada vážných problémů poválečného vývoje Evropy: 1) První konstantu podřývaly především: a) vyhrocený nacionalismus; b) touha po revanši poražených států; c) snahy o revizi „versailleského“ systému, vytvořeného mírovými smlouvami; d) pokusy o restauraci monarchistických režimů. 2) Druhá konstanta narážela na velmocenské spory Británie a Francie, soustředění se Británie na řešení problémů svého impéria a návrat Spojených států k politice izolacionismu, když se odmítly podílet na zárukách pro udržení poválečného uspořádání Evropy. Praze tudíž z velmocí prakticky „zbývala“ pouze Francie, která však pochopitelně upřednostňovala vlastní zájmy v Evropě a také v Africe a na Středním východě, kde

¹⁶³ Alena FERIANCOVÁ, *(Ne)nájdená bezpečnost. Československo, Německo a úpravy mezinárodního systému v Evropě 1922–1926*, Nitra 2010, s. 22–27.

se střetávala právě s Británií. 3) Třetí konstantu narušovaly rozdílné geopolitické zájmy států Malé dohody, když Československo dávalo přednost poměrům ve střední Evropě, Jugoslávie zase ve spojení s oporou proti nárokům Itálie na Jadranu i na Balkáně a Rumunsko záštitu proti případné expanzi sovětského Ruska. Velkým problémem však byly hospodářské vztahy. Jugoslávie a Rumunsko jako převážně agrární země měly zájem na vývozu potravin a zemědělských produktů, čemuž bránila vysoká dovozní cla, která prosadila agrární strana pro zahraniční obchod Československa. Bělehrad a Bukurešť se proto stále více orientovaly na hospodářskou spolupráci s Německem. 4) Čtvrtou konstantu ohrožoval již zmíněný nacionalismus, revanšismus, revizionismus a snahy o restauraci Habsburků ve střední Evropě, případně také Hohenzollernů v Německu, v jehož případě také velkou roli hrála hospodářská konkurence Československa a Německa jako průmyslově vyspělých států. 5) Pátá konstanta podněcovala nacionalistické, revanšistické a revizionistické sváry ve střední Evropě a také ohrožovala vnitřní stabilitu Československa, když nacionalistická část sudetských Němců spatřovala svoji budoucnost v připojení k Rakousku nebo Německu. 6) Šestá konstanta udržovala při životě nacionalistické a revizionistické tendence i trvalé napětí ve vztazích s Maďarskem.

Na první pohled se tedy může zdát, že samotná existence Československa a jeho zahraniční politika nebyly životaschopné. Československo však představovalo pevnost demokracie ve střední Evropě podle filozoficko idealistických a pragmaticko realistických koncepcí prezidenta Tomáše G. Masaryka, které v praktické diplomacii naplňoval ministr zahraničí Edvard Beneš. Bylo uznávaným a respektovaným státem Evropy s liberálně demokratickým systémem, s prosperující ekonomikou a silnou armádou, který přísně dodržoval mezinárodní závazky i spojenecké svazky, na rozdíl od tradičních „democracií“ Británie a Francie. Poskytoval azyl politickým uprchlíkům, zejména ze sovětského Ruska a později z nacistického Německa. Právě proto bylo Československo terčem útoků obou totalitních režimů, komunistického a fašistického, a nepohodlným „spojencem“ mocností Západu, protože překáželo naplnění jejich bezohledných imperiálních zájmů bez ohledu na morální a demokratické zásady i spojenecké závazky. Československo bylo proto nakonec obětováno nejprve fašistickému

Německu a poté sovětskému Rusku. Přesto jeho humanistické a demokratické tradice, dodnes uznávané slušnými lidmi a odpovědnými politiky, představují východisko, na něž je třeba zejména v dnešní době nejen navazovat, ale především je důrazně prosazovat a statečně bránit.

Po první světové válce se nové Československo rychle stabilizovalo. Vytvořilo vnitřní liberálně demokratický republikánský režim parlamentní demokracie a upevnilo si mezinárodní postavení. Vážným problémem však nadále zůstávaly vztahy s Maďarskem. Budapešť se totiž stále nevzdávala nadějí na obnovení velkého Uherska v předválečných hranicích jako království s panovníkem z habsburské dynastie.¹⁶⁴ Maďarsko se snažilo ve 20. letech 20. století získat podporu velmocí pro své strategické a bezpečnostní zájmy argumentem, že je přece „obránce“ Západu, avšak vítězná Dohoda zamýšlela vytvořit „Novou střední Evropu“ ze střeoevropských vítězných národů, Poláků, Čechoslováků, Rumunů a Jihoslovanů, a nikoliv z poraženého a okleštěného Maďarska. Jasně to vyjádřil vysoký britský komisař v Budapešti Thomas B. Hohler dne 16. února 1920 slovy: „*Co se týká bezpečnostních zájmů Britského impéria: Rumuni, Čechoslováci a Jugoslávci tvoří dohromady čtyřicetimilionový blok, který, jak doufáme, bude tvořit lepší obrannou linii proti Německu než sedm nebo deset milionů Maďarů.*“¹⁶⁵

Svržený císař a král Karel v emigraci a jeho aristokratičtí přívrženci i nejružnější monarchistické skupiny a hnutí na území bývalé habsburské říše se totiž stále nevyrovnali s jejím rozpadem. Přitom se opírali také o monarchistické a konzervativní kruhy v Německu, Francii a Velké Británii i dalších zemích Evropy. Začali spřádat plány o obnovení habsburské monarchie a znovunastolení excísaře a exkrále Karla na trůn. Jako nejprůhodnější se jevílo zejména Maďarsko, jež se nesmířilo s rozpadem historického Uherska, a působilo v něm silné monarchistické a zejména nacionalistické hnutí, které se otevřeně stavělo proti poválečnému státoprávnímu uspořádání střední

¹⁶⁴ László Tamás VIZI, *Trianon 100 Years Later. From Border Revision to National Cooperation (1920–2010)*, Budapest 2018; Arnold SUPPAN, *The Imperialist Peace Order in Central Europe. Saint-Germain and Trianon 1919–1920*, Vienna 2019.

¹⁶⁵ László Tamás VIZI, *The Idea of Hungarian Politics on Revision in the First Half of the 1920s*, *West Bohemian Historical Review*, XI, 2021, č. 1, s. 41–42.

a jihovýchodní Evropy a existenci nástupnických států. Předpokládali nejprve opětovné nastolení Karla jako uherského krále. Potom za příhodných vnitřních a zejména mezinárodních podmínek obnovení habsburské říše třeba v nějaké reformované podobě konstituční a federativní monarchie. Historicky se pro tyto snahy vžil pojem „restaurace Habsburků“.

Tomu napomáhal také vývoj v samotném Maďarsku. Jeho nově zvolené Národní shromáždění, v němž silné pozice získaly pravicové, nacionalistické a konzervativní proudy, dne 29. února 1920 zrušilo republiku a vyhlásilo Maďarsko opět královstvím. Jeho regentem zvolilo 1. března 1920 admirála Miklóse Horthyho. Slabinou monarchistického hnutí v Maďarsku však byla jeho roztříštěnost. Podle legitimistů měl nárok na trůn excísař Karel Habsburský nebo jeho syn Otto Habsburský. Přívrženci svobodné volby krále prosazovali Josefa Habsburského nebo Albrechta Habsburského. Současně unionisté zvažovali vytvoření personální unie s některým sousedním královstvím, jako byly Rumunsko, král Ferdinand I. z dynastie Hohenzollernů; Jugoslávie, král Alexandr z dynastie Karadjordjevičů; nebo Itálie, Viktor Emanuel III. ze savojské dynastie. Někteří konzervativní monarchisté společně s ruskou aristokratickou emigrací v Mnichově dokonce spřádali fantastické plány na obnovení alespoň části bývalé habsburské říše v podobě spojení Rakouska a Uherska s přičleněním Bavorska, takže dalším nápadníkem na trůn mohl být některý příslušník rodu svržených Wittelsbachů.¹⁶⁶ Případný návrat Habsburků do Vídně i Budapešti a zároveň Wittelsbachů do Mnichova považovali někteří konzervativní politikové v Londýně a Paříži za nejvhodnější prostředek, jak zabránit připojení Rakouska k Německu a oslabit Prusko. Ovšem takové řešení by podle nich nepochybně narazilo na silný odpor Říma a Prahy. Přitom právě ve vytvoření jakési „dunajské federace“ spatřovali nástroj pro zajištění pořádku ve střední a jihovýchodní Evropě, kterou zmítaly z jejich pohledu podružné sváry, jako například Rumunsko a Jugoslávie o Banát nebo Československa a Polska o Těšínsko, když přitom hrozí proniknutí bolševismu z Ruska do západní Evropy. Ustavení malých „národních“ států hodnotili jako narušení tradiční

¹⁶⁶ Věra OLIVOVÁ, Československá zahraniční politika a pokus o restauraci Habsburků, *Československý časopis historický*, 7, 1959, č. 4, s. 678–679.

„geopoliticko-strategické situace“ a „historických“ vazeb velkého hospodářského prostoru. Přitom podle jejich názoru se jednalo o „balkanizaci“ střední Evropy. Frankofilní král Karel v Uhersku může tedy představovat pevnou bariéru proti pruskému pronikání do Orientu podle projektu Berlín – Bagdád.¹⁶⁷ Právě s podporou těchto konzervativních struktur počítali také excísař Karel a jeho přívrženci ve svých plánech.

Praha proto pozorně sledovala aktivity monarchistů proti poválečnému uspořádání střední Evropy, které zajistila mírová konference v Paříži. Podle důvěrných informací, shromážděných odborem pro politické a hospodářské zpravodajství ministerstva zahraničních věcí dne 21. ledna 1921 v Praze, působí jako vůdce monarchistického hnutí ve střední Evropě kníže Ludwig Windischgrätz, důvěrník excísaře Karla, a předáky monarchistického hnutí v Maďarsku jsou hrabě Albert Apponyi a kníže Mór Eszterházy, zatímco v Československu jsou to údajně hrabě János Forgách, dřívější významný diplomat, a hrabě Leopold Berchtold, původně ministr zahraničí bývalého Rakousko-Uherska. Berchtold však zůstává v opatrnické rezervě spíše jako důvěrný rádce. Kolem nich se seskupila řada aristokratů a vysokých důstojníků ze zaniklé habsburské říše. Monarchistické hnutí povzbudilo dosazení admirála Miklóse Horthyho za regenta uherského království. Současně nespokojenost se socialistickou vládou a vzestup křesťanských sociálů v Rakousku. Proto rozvinulo agitaci pro návrat Habsburků, Wittelsbachů a Hohenzollernů, což však vneslo do monarchistického hnutí určité rozpory. Vatikán předtím podporoval výhradně Habsburky, nyní však po „zatažení“ Wittelsbachů do monarchistického hnutí zůstává zdrženlivější, protože se objevila možnost vytvoření velikého katolického státu spojením Rakouska a Bavorska, kterému mohou být nakloněny také mocnosti Západu jako protiváze vůči hohenzollernskému, tedy evangelickému Prusku.¹⁶⁸

Jedním z nejaktivnějších přívrženců excísaře Karla byl již výše zmíněný monarchista a velkouherský nacionalista hrabě Albert Apponyi, který cestoval po světě s přednáškami, v nichž ostře napadal

¹⁶⁷ *Kaiser Karl. Persönliche Aufzeichnungen. Zeugnisse und Dokumente.* Herausgegeben von Erich FEIGL, Wien – München 1984, No. 79, s. 313–321.

¹⁶⁸ Archiv Kanceláře prezidenta republiky (dále AKPR) – protokol T (tajné) 1921 až 1944 (1953), k. 37, sign. T 190/21, č. j. 27/921 zprav.

mírovou smlouvu z Trianonu a nevybíravě útočil na Čechy, Slováky, Jihoslovany a Rumuny. Na své přednáškové cestě dorazil 24. ledna 1921 do Ženevy. Přitom se zastavil u excísaře Karla, u kterého obědval a večerel a kterému zároveň slíbil, že po návratu z Ameriky ho opět navštíví a bude mu referovat o průběhu a výsledcích své cesty. Následujícího dne na otázku redaktora časopisu *Suisse* o návratu Karla na uherský trůn odpověděl: „*Le roi de Hongrie, tant que le roi vivra, il restera pour nous celui qui a porté la couronne de Saint Étienne.*“ (Uherský král, dokud bude král žít, zůstane pro nás tím, kdo nosil korunu svatého Štěpána.) Potom se vyjádřil, že Maďarsko podá na Československo stížnost Společnosti národů, že mu nedodává dřevo a železnou rudu. Na zákrok československého vyslanectví v Bernu *Suisse* tyto výpady neotiskl. Vyslanectví zároveň prosadilo, že přednáška Apponyiho na univerzitě byla pouze historická.¹⁶⁹

Při jeho návštěvě ve Švýcarsku se československé vyslanectví v Bernu pokusilo zabránit prezentování ostrých výpadů Apponyiho, které v podstatě směřovaly proti mírovým smlouvám a poválečnému uspořádání střední Evropy. Bezpečnostní orgány ve Švýcarsku vyšly vyslanectví vstříc, ve snaze přísně dodržovat svou neutralitu, a pořadatelé z právnické fakulty zdejší univerzity, s ohledem na nepřipustnost zneužívat akademickou půdu pro politickou agitaci, si společně vymínili, že řečník z přednášky vypustí všechny výpady proti sousedním národům Maďarska, což Apponyi dodržel, aby mohl veřejně vystoupit. Podobně seriózní švýcarští novináři vypustili z následného interview všechny jeho nacionalistické výpady, když se Apponyi pokusil obejít původní příslib a zneužít interview pro svou nacionalistickou propagandu. Švýcarské noviny zveřejnily o jeho přednášce pouze krátkou informativní zprávu. Apponyi vystoupil dne 24. ledna 1921 v Salle Centrale v Ženevě s přednáškou, v níž hovořil o historickém vývoji uherské říše a příchodu křesťanství díky králi Štěpánovi z Byzance, Říma a Německa, proto v myslích Maďarů zvítězil západní duch nad východním. V závěru apeloval na Společnost národů, k níž mají Maďaři silnou důvěru, že jednou uzná jejich práva a schopnost spolupráce.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Tamtéž, k. 26, sign. T 40/21, část II. č. j. 3385.

¹⁷⁰ Tamtéž, k. 9, sign. T 4/21, č. 859/1921.